

الفبای جامع تالشی. تاتی

شابک و شناسنامه :

سرشناسه : عبدلی، علی، ۱۳۳۰ -
عنوان و نام پدیدآور: الفبای جامع تالشی - تاتی/ تالیف علی عبدلی.
وضعیت ویراست : ویراست ۲.
مشخصات نشر : تهران: جامعه نگر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری : ۳۲ ص.
شابک : ۹۹۰۰۰ ریال: 3-636-101-600-978
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه.
موضوع : تاتی -- تالشی-- زبان شناسی -- فارسی
موضوع : Tati dialect -- Dictionaries -- Persian
موضوع : تالشی -- واژه‌نامه‌ها -- فارسی
موضوع : Taleshi dialect -- Dictionaries -- Persian
رده بندی کنگره : ۳۲۴۲PIR / ۲۳ع ۲۳۹۶
رده بندی دیویی : ۳آ/۹ف۴
شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۴۶

نوشته : علی عبدلی

۱۳۹۶

با سپاس از :

اعضای کارگروه تخصصی الفبای جامع :

دکتر سعیداحدزاده، دکتر نصرالله پورمحمدی املشی، دکتر مهدی تقی پور، دکتر جواد رحمانی، دکتر مجید رحمانی . دکتر همایون رحمانی، جواد معراجی لرد.

پشتیبانان تالیف و نشر:

مرتضی زینعلی مدیر انتشارات جامعه نگر ناشر برگزیده کشور بهرام پارساپور

طرح روی جلد :

استاد شه دوست حداد

بیانیه کارگروه تخصصی الفبای تالشی. تاتی

در دفتر زمانه فتاد نامش از قلم

هر ملتی که مردم صاحب قلم نداشت

زبان بالاترین رکن هویت هر قوم و ملت است . میراث معنوی بی بدیل و گرانسنگی که در دنیای مدرن پاسداری از آن ، اهمیتی روزافزون یافته است . از این رو تلاش برای زنده نگه داشتن زبان ها و گویش های ایرانی به مثابه بخشی از میراث ارجمند بشری سالهاست که در سطح ملی و جهانی آغاز شده . این تلاش ها به ویژه در ورد زبان هاو گویش های در حال انقراض مانند تاتی و تالشی ، با حساسیت و جدیت ادامه دارد .

تاتی که زبان شناسان به اتفاق آن را بازمانده آذری دانند و از این رو برخوردار از پیشینه ای روشن و رگه هایی از ادبیات مکتوب است، سالهاست در معرض شدیدترین آسیب ها قرار گرفته است و این مسئله از نظر محققان و عموم روشنفکران تات پنهان نمانده است. از یک و دو دهه گذشته با افزایش آگاهی عمومی نسبت به هویت و ارزش های فرهنگی و افزایش فعالیت های ادبی در پیوند با حفظ و نشر آن ارزش ها ، یکی از نیازهای مهمی که فراروی محققان و کوشندگان عرصه هنر و ادبیات تالش و تات قرار گرفته ، شیوه نگارش و رسم خطی مناسب برای نگارش متون تاتی و تالشی بوده است . یکی از نام آورترین تلاشگران این عرصه علی عبدلی است که با آثار پژوهشی خود باعث شناسانده شدن بیشتر تاتی و تالشی در دهه های اخیر شده است.ایشان از

دودهه پیش متوجه خلاء وجود الفبایی برای این زبان ها شده و در جهت رفع آن خلاء با تلاش و مطالعاتی گسترده، الفبا و شیوه نگارش پیشنهادی خود را بر پایه خط رایج فارسی تدوین نموده و نسخه نهایی آن را با عنوان (الفبای جامع تالشی و تاتی) منتشر کرده است .

این اقدام دکتر عبدلی بی گمان باعث انسجام و سمت دهی علمی تر تحقیقات در حوزه زبان تاتی و تالشی خواهد شد و نقشه ی راهی برای رسیدن به یک شیوه نگارش واحد برای عموم تاتها و تالشان ایران خواهد بود و جای تقدیر دارد. اما به سبب اینکه در یک و دو سال اخیر کوشش های دیگری هم در این زمینه صورت گرفته است ، این کارگروه تخصصی ، بسته های موجود و پیشنهادهای ارایه شده را به دقت بررسی نمود و در نهایت الفبای جامع تالشی و تاتی تألیف دکتر عبدلی را به جمیع جهات مناسب و متناسب تر تشخیص داد .

اکنون ضمن ارج نهادن بر زحمات همه کسانی که در این زمینه تلاشی داشته اند، به همه محققان ، نویسندگان، مولفان، شاعران و دیگر تلاش گران حوزه زبان تاتی پیشنهاد می کند که با سرلوحه قرارداد این الفبای پیشنهادی و بکاربردن آن برای نگارش آثار خود ، تا رسیدن به یک رسم الخط اجماعی، همکاری نمایند.

دبیر کارگروه الفبای تالشی و تاتی

مهدی تقی پور ۱۳۸۲ / ۴ / ۹۶

پیشگفتار

نوشتن به زبان تالشی و آذری به خط رایج فارسی ، دست کم از دوره صفویه رایج بوده . در مراجعی مانند روضه الجنان، صفوه الصفا ، دیوان شمس مغربی، دیوان بدر شیروانی، رساله روحی انارجانی و غیره اشعار و عباراتی آمده است که از لحاظ زبانی به آذری مشهوراند و گونه ای از تالشی و تاتی کنونی هستند.

از دوره قاجار نیز اشعاری به زبان تالشی در دست است که در دیوان سرایندگانشان آمده . مثلا دوبیتی های صدقی پونلی. در این دوره هیچ نوشته ای به گویشی تاتی خلخال در دست نیست. در دوره پس از قاجار ، افراد نسبتا بیشتری به سرودن اشعار تالشی تمایل نشان داده و آثاری از خود به یادگار گذاشته اند . از جمله سید محمود شرفی، صوفی بابالا روشندهی ، میرزا فرهاد شهنازی (عبدلی، ادبیات تات و تالش ، ۱۳۸۰)

از اوایل دهه پنجاه، نوشتن به زبان تالشی به وسیله شادروان فرامرز مسرور و سپس تاتی و تالشی نویسی به وسیله نگارنده پی گرفته شد . مسرور منظومه خندیده پئشت را به گویش ماسالی و خط فارسی را منتشر کرد و نگارنده اشعاری به زبان تالشی و تاتی سرود و برای نخستین بار مطالبی اجتماعی به زبان تالشی و به نثر نوشت و نمونه هایی از آن هارا در نشریات سال ۵۸ و کتاب جنگل و جنازه ، تهران، ۱۳۵۸ منتشر کرد .

تا این برهه زمانی هیچ رد و نشانی از ایده ، طرح و تدوین یک الفبا که مناسب زبان تالشی و تاتی باشد ، دیده نمی شود . هیچ شخصی هم در این زمینه فعالیت ویژه مشخصی نکرد. به عبارتی در تمام زمان های گذشته هرکس گفته ها و سروده های تالشی یا آذری یا تاتی خود را به خط رایج فارسی بر پایه سلیقه خود می نوشت و هرگز سخنی از الفبای ویژه به میان نیامد.

در دهه ۷۰ رشد فرهنگی و افزایش آفرینش های ادبی در تالش و در بین تات زبان های خلخال ، که تدریجا تبدیل به یک نهضت فرهنگی می شد ، نیاز به یک خط و شیوه نگارش ویژه تالشی و تاتی، بر پایه خط فارسی را بیش از هر زمانی فراروی فعالان فرهنگی تالش و تات قرار می داد. نگارنده که این نیاز را درک کرده بود ، در آن دهه ایده تدوین چنان خطی را مطرح نمود و جهت

تحقق آن مطالعاتی را آغاز کرد و به شناسایی واج ها و آواهای موجود در گویش های مختلف زبان تالشی و تاتی خلخال پرداخت و سرانجام نمونه اولیه الفبا و شیوه نگارش به تاتی و تالشی را در مقدمه کتاب « ادبیات تات و تالش / ایران و جمهوری آذربایجان » قرار داد و در سال ۱۳۸۰ چاپ و منتشر کرد.

این ایده که می رفت خلاء بزرگی در ادبیات مکتوب تالش و تات را پر کند، از آن پس به وسیله نگارنده با جدیت بیشتر پی گرفته شد و سرانجام در اسفند ماه سال ۹۴ نخستین الفبای جامع تالشی - تاتی ، تحقیق و تدوین نگارنده همراه با شرح و توضیحات لازم، به بحث گذاشته شد و اعلام گردید کسانی که در این مورد نقدی نظری دارند ، مطرح کنند تا با بهره گیری از آن ، نقایص و کاستی های احتمالی الفبای یاد شده برطرف گردد .

در طول زمان تعیین شده نقدها و پیشنهادهای دریافت گردید که با لحاظ آنها ، تغییراتی در ویرایش پیشین الفبای تالشی - تاتی صورت گرفت و ویرایش جدیدی از آن آماده شد که اکنون به عنوان نسخه نهایی منتشر می شود.

ناگفته نماند کسانی که در طول سالهای گذشته به تقاضای همکاری و هم اندیشی نگارنده در این زمینه اعتنایی نکردند و حتی از مخالفت و کار شکنی هم دریغ نداشتند ، در اردیبهشت ماه ۹۶ ناگهان وارد میدان شدند و تلاش و تحقیق چندین ساله نگارنده را کلاً نادیده گرفته و نسخه بدل و تحریف شده الفبای موجود را بی آن که کوچکترین اشاره ای به پیشینه تحقیق بکنند، به نام خود در فضای مجازی منتشر کردند.

نگارنده برای جلوگیری از بروز تنش در فضای فرهنگی تات و تالش ، در برابر آن حرکت شگفت، سخنی از سر اعتراض نگفت. اما مطمئن است که اهل خرد و تاریخ در این مورد بهترین داوری را خواهند کرد .

۲۰ اردیبهشت ۱۳۹۶

زبان تالشی

« تالشی و تاتی » پیکره زبانی واحد با گویش ها و گونه های متعددی هستند که زمانی آذری خوانده می شد. آذری منسوب به آذربایجان یا آتروپاتکان کهن است که خود بخشی از سرزمین پهله بوده . به گفته ابن مقفع زبان های فارسی عبارتند از پهلوی، دری، فارسی، خوزی و سریانی است . پهلوی منسوب به پهله که نام پنج شهر است که اصفهان، ری، همدان، مام نهاوند و آذربایجان (این ندیم، الفهرست، ۲۲). بنابر این نام کهن تر آذری ؛ زبان پهلوی بوده و پهله خود همان ماد کوچک است از این روست که گفته اند : در بازسازی زبان مادی باستان که تا کنون بیشتر بر اساس آثار این زبان در کتیبه های هخامنشی صورت گرفته است ، اکنون می توان بازمانده گویش های آذری را نیز ملحوظ داشت (یارشاطر، دانشنامه ایران و اسلام، آذری) این زبان که اکنون تاتی و تالشی خوانده می شود ، دارای ساختار آوایی ، دستوری ، اندوخته واژگانی ویژه و در بردارنده گویش های متعدداست و هریک از گویش های آن در بردارنده گونه های مختلف است .

تالشی و تاتی از گروه شمال غربی زبان های ایرانی ست و در گستره نسبتاً پهناوری از سالیان در خاک اران تا رودبار ایران و دره شاهرود خلخال و زنجان رواج دارد و شاخه دیگر آن از قزوین تا استان های البرز و ری ، هنوز زبان مردم بسیاری از شهرها و روستا هاست .

تالشی تاتی فاقد الفبا و گونه ادبی شناخته شده است . این نقص موجب تقسیم آن زبان به گویش های متعدد و بروز فاصله نسبتاً زیاد بین گویش های آن شده است . این گفته به آن معنا نیست که تالش و تات هیچوقت خط و نوشتار نداشته است .

تالشی تاتی سالهاست که از سوی زبان های ترکی و فارسی به چالش کشیده شده و در برابر آنها رو به پسروی دارد . آن چالش به دو صورت متفاوت نمود می یابد . ۱- آمیزش با فارسی به واسطه رسانه ها و لایه روشنفکر و دانش آموخته جامعه تالشی زبان . ۲ - پسروی در برابر گسترش ترکی به واسطه عامه مردم، به ویژه بازاریان و نفوذ مهاجران ترک زبان.

برای نگارش متون تالشی. تاتی دونوع الفبا به کار می آید. ۱- آوا نگاری بر پایه حروف لاتین. برای نوشته های علمی و پژوهشی. ۲- فارسی نگاری برای عامه گویشوران بر پایه خط فارسی رایج به شرح زیر:

چنانکه خواهد آمد، شماری از واج های تالشی. تاتی دارای جفت نرم هستند و آن جفت ها ارزش آوایی دارند.

فارسی نگاری واکه ها

آ	ǎ	در: آسن / آهن و آستارا ← آستارا
آ	a	در: آم / ما ، چا / چاه ، چرا / چراغ
ا - کوتاه	ə	در: آنت / این گونه ، چمن / مال من ، اشت / مال تو
ا کشیده	e	در: نینکا / آینه ، نر / قوچ ، منده / ماندن ، خته / خوابیدن ، دونه / دادن .
ای	i	در: ایزم / هیزم ، مین / میان ، چی / چیز
اُ ، اُ	o	در: اردک / اردک ، سُرَم / سرمه
او	u	در: پو / نخ ، دو / دود
أی	ö	در: دوُم / دُم ، توُق / تُف
آو	ow	در: داوُری / دیس ، داوُر / پیرامون

«آوایی بین ه و آ» oa در: زوآ / پسر

«آوایی بین ه و نه» oe در: نوئه / نهادن

در الفبای تالشی - تاتی که بر پایه خط رایج فارسی تدوین شده است، از نشانه های زیر برای صامت ها با همان ارزشی که در فارسی دارند بهره گرفته می شود:

ب پ ت ج چ خ د ر ز س ش غ ف ک گ ل م ن و ه ی

بنابر این الفبای تالشی عبارت خواهد بود از ۲۸ واج اصلی دو واج ترکیبی به شرح زیر:

۲۱ همخوان: ب پ ت ج چ خ د ر ز س ش غ ف ک گ ل م ن و ، ی

۷ واکه اصلی: آ / ǎ ، ا / a ، ا / ə « - » ، ا کشیده / e « ن د ه ه » ، ا / u ، ا / i

۳ واکه ترکیبی: ow / او ، oe / نه ، oa / ا

شماری از واج ها نیز نرمکامی می شوند مانند (P / ل ، t' / ت ، ö / ق) که با گذاشتن نشان دوتقطه (") بر روی آن ها ، از واج اصلی باز شناخته می شوند. شمار این گروه در کل زبان تالشی و تاتی خلخال، چندان زیاد نیست.

هر کلمه ای که باید در آن از نشانه های: **ث ، ح ، ذ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع ، ق** استفاده شود هویت تالشی ندارد و دخیل در زبان تالشی است و در نگارش تابع شیوه فارسی هستند از این رو در این الفبا گنجانده نمی شوند. بخشی از کلمات دخیل نیز در فرایند آوایی دچار انواع تغییر حذف ، اضافه ، قلب و ابدال می شوند. همه کلمات دخیل به استثنای نام ها ، با املاي اصلی و تلفظ محلی نوشته می شود. مانند:

ثابت ← ثابت ، حاصل ← حاصل ، ذکر ← نیکر ، صفت ← صیفت ، مطرب ← موطرب ، ظالم ← ظالیم ، علم ← عیلم ، قادر ← قادیر .

شیوه نگارش

سالهاست که تدوین الفبای تالشی موضوع گفتگوی پژوهشگران و دوستداران زبان و فرهنگ تالش است. در طول این مدت برخی از محققان در این مورد تلاش جدی داشته و طرح هایی نیز پیشنهاد داده اند. نگارنده نیز حسب نیاز شخصی الفبایی بر پایه الفبای موجود فارسی طراحی یا تدوین کرده و در طول سالهای گذشته آن را تکمیل و مورد استفاده قرار داده است. از جمله در کتابهای « فرهنگ تطبیقی تالشی - تاتی - آذری»، « تالشان کیستند»، « ادبیات تات و تالش...» و قصه ها و مثل های تالشی.

الفبای فارسی برای زبان تالشی با لحاظ واج شناسی و آواشناسی گویش های مختلف زبان تالشی و تاتی خلخال تدوین شده که حاصل آن در شرح ذیل آمده است. البته ممکن است همه متخصصان با بخشی از نشانه های آن، به ویژه در گروه واژه ها موافق نباشند و مشمول اصلاح در آینده شوند.

الفبای فارسی

در تدوین الفبای تالشی-تاتی که بر پایه حروف فارسی رایج قرار دارد، شرط نخست ساده بودن، داشتن قابلیت برقراری پیوند ذهنی و بصری آسان برای ایرانی زبان ها و موجود بودن فونت ها و نشانه های فارسی لازم برای نگارش آن، بوده است. به نحوی که این سادگی و آسانگیری با ثبت هرچه دقیق تر واژگان و متون تالشی و برابری با جدول فونوتیک بالا، تعارض و مغایرتی نیابد.

ثبت و ضبط دقیق واژه ها و متون، یک امر پژوهشی و آکادمیک است که برای آن دقیق ترین و رسا ترین نشانه های آوانگاری بر پایه خط لاتین برای زبان تالشی-تاتی شناسایی و ارایه شده است. بنابر این الفبای تالشی بر پایه خط فارسی برای نوشته های متعارف و عامه کسانی است که به خط رایج فارسی می نویسند و می خوانند و ذهنشان با ویژگی های آوایی و نگارشی آن خط آشناست. مثلا طبق عادت هزاران کلمه را که نگارش دقیق آن باید با اعراب باشد، بدون اعراب درست می خوانند و می نویسند.

تغییرات واجی

چنانکه آمد در بخش همخوانها، گروهی نرمکامی می شوند و ارزش آوایی جداگانه ای می یابند. مانند «ت، و، ل» که با افزودن نشانه هایی تغییرلازم در آن اعمال می شود. در بخش واژه ها نیز که (O) نرمکامی می شود مشمول تغییر با دو نقطه شده (ö) و در یک مورد هم که آوای خاصی را نمایندگی می کند، به صورت (ow / أو) نوشته می شود. برای برخی واژه ها نیز نقشی ویژه تعریف شده است. در این مورد «ا بلند - e» گسترش دامنه کاربردی یافته و تعریفی مناسب زبان تالشی یافته است. جز این موارد، الفبای مذکور، تابع قاعده آیین نگارش فارسی است. با این تفاوت که در فارسی نویسی معمولا اعراب گذاری رعایت نمی شود. ولی در تالشی هر جا که احتمال دارد کلمه غلط خوانده شود، اعراب گذاری الزامی است. مگر اینکه با گذشت زمان، اذهان عادت کنند و روانخوانی نوشته ها همگانی شود.

بنابر همین قاعده کلماتی که تلفظ درست آنها جا افتاده و مشهور است. یا در داخل جمله از راه معنی، به تلفظ درست آنها می توان رسید، به اعراب گذاری نیاز ندارند. مانند: تالش، تمیز، بلند، نفرین، رشت.

همانطور که آمد برابر قاعده ای که این الفبا بر آن استوار است، اولاً همه کلمه های دخیل در تالشی که حروف (ث ح ذ ص ض ظ ع ق) در آن ها کاربرد دارد، با املاي اصلی و تلفظ تالشی نوشته می شوند. اما چون این حروف در الفبای تالشی وجود ندارند، نباید مثلا حسن را هسن یا صمد را سمد نوشت. همچنین کلیه کلمه های رایج در گویش های مختلف دقیقا به همان صورتی نوشته می شوند که عموم گویشوران تلفظ می کنند. مثلا: «غنچه» = غومچ، «خوشگل» = خوشگیل، «صبح» = صَب.

های بیان

در این الفبا مواردی که بحث انگیز بوده، چگونه نوشتن آواهای (ə و e و a) در آخر کلمه، با نشانه های فارسی است. به نظر می رسد اگر در این موارد اشتراک نظری به دست آید، مشکل پذیرش عمومی الفبای تالشی-تاتی، برطرف خواهد شد.

یکی از آواهای پرکاربرد در تالشی «ا» کوتاه است که در آوانگاری نشانه «ə» آن را نمایندگی می کند. تعیین یک نشانه جدید برای این آوا

با استفاده از فونت های موجود ، مدنظر بود و برای این منظور چندنشانه بررسی شد . از جمله سکون « َ » ، هفت کوچک « ِ » ، هشت کوچک « ̣ » ، کسره ِ و های بیان « 4 / 5 » .

پس از بررسی همه ی جوانب موضوع، و لحاظ نمودن پیشنهاد بیشتر کسانی که نظر داده بودند این نتیجه به دست آمد که اگر قرار باشد برای « ځ » نشانه ای قراردادی تعیین شود ، باید گفت که بیشترین استقبال از هفت کوچک شده است (ِ) نشانه سکون و کسره نیز در اولویت دوم و سوم باقی مانده اند. **ولی نگارنده شخصا سکون را ترجیح می دهد** زیرا اولاً اولویت سکون در آن است که در همه صفحه کلیدها وجود دارد و با فونت های فارسی نیز قابل استفاده است. دوما هفتک که با یونی کد فراخوانده می شود، فقط با فونت های بین المللی مانند تایمز و تاهوما سازگار است. از این رو متنی تالشی یا تاتی که با آن فونت ها نوشته شده باشد، اگر برای چاپ به نشریه ای داده شود، چون باید متن به فونت فارسی تبدیل شود ، وجود هفتک باعث درهم ریختگی شکل متن و غیر قابل چاپ می شود. از این رو چون هیچکدام از این سه نشانه در خط فارسی واج به شمار نمی آیند و در این الفبا هریک از آن ها که به کار گرفته شود ، به صورت قرار دادی نماینده آوای (ځ / ځ) کوتاه (خواهد بود، نسبت به هم هیچ تفاوتی ندارند. از این رو کاربران می توانند یکی از این سه نشانه را برای صوت مذکور استفاده کنند تا در یک دوره آزمایشی مشخص گردد کدام یک از آنها مناسب تر است تا تثبیت شود .

استفاده از های بیان یا های غیرملفوظ که عمده اختلاف نظرها درباره آن است، برای آوای ځ و a در آخر کلمه مناسب دیده نشد. زیرا های بیان اولاً مختص و مناسب آوای (e) تعیین شده است . دوما برای آنکه ځ در پایان کلمه از صدای e تمیز داده شود ، باید نشانه فتحه نیز به آن افزوده گردد . مانند : پتَه pata ← تره . اما اگر از فتحه استفاده نشود و بنویسیم : پته ، pate خوانده می شود . به معنی پختن.

بسیاری از واج ها در آغاز کلمه ، به ویژه وقتی که به حرف بعدی متصل نیستند ، کاملاً ساکن خوانده می شوند و حتی در آوا نگاری هم می توان آنها را در بسیاری از موارد بدون استفاده از واکه نوشت ، مانند : ت / تو ، چ / چه چیز ، م / من فومنائی، د / دو . که چند سالی ست گروهی این آوا هارا با استفاده از « ع » می نویسند ، مانند: تع ، جع ، مع . دع که درست نیست . در این جاست که یکی از نشانه های هفتک، سکون یا کسره برای واکه ځ کاربرد پیدا می کند و اگر در دوره آزمایشی اگر هرکاربر به اختیار یکی از این سه نشانه را برای (ځ) مورد استفاده قرار دهد، هیچ مشکلی پیش نخواهد آمد. مانند مثال های زیر :

تِ وات / تِ وات / تِ وات = tə vāta = تو گفتی

مِ هَرَد / مِ هَرَد / مِ هَرَد = mə harda = من خوردم (فومنائی)

چِ خَبَر / چِ خَبَر / چِ خَبَر = čə xabar = چه خبر

اَشْت / اِشْت / اَشْت = aštə = مال تو

چاکن / چاکن / چاکن = čākənə = می شکند

دَکَر / دَکَر / دَکَر = dakarə = می پوشد یا ریختن مظلوف در ظرف.

ناگفته نماند که حذف های بیان در کلمه به جای واکه های (ځ و a) ، مانند ځستا / مال تو ، šəma / شما ، در این الفبا بر اساس قاعده ای علمی و روشی نظامند پیشنهاد شده است ، ولی متأسفانه این پیشنهاد با مخالفت گروه زیادی روبرو شده است که بی تردید علت بخشی از این مخالفت ها ناشی از عادتت ست فارسی نویسی ایجاد کرده است . از این رو لازم است در این باره توضیح بیشتری داده شود .

می دانیم یکی از نشانه های رسایی و پیشرفتگی رسم الخط این است که با حروف و نشانه های موجود در آن خط بشود کلمات را همانگونه که بیان می شود ، نوشت . مهم تر از این آنچه که نوشته می شود ، هرکس بتواند آن را درست بخواند . اما متأسفانه نارسایی خط فارسی و قواعدی که با شیوه نگارش آن اعمال می شود ، نوشته های فارسی را به مرکب

از نشانه های رمزداری تبدیل کرده است که بدون داشتن کلید گشودن آن رمزها، نمی شود کلمات و جمله های فارسی را درست خواند. یعنی فارسی زبان ها تلفظ درست کلمات را نه از روی آوای ثابت حروفی که با آن کلمات نوشته شده اند، بلکه از روی یک قرارداد ذهنی و فهم معنی کلمه به کمک معنی جمله و عبارت، درست می خوانند.

مشکل نارسایی خط فارسی چون آفتی ست که قرن هاست دامنگیر زبان غنی و توانمند فارسی شده است. با اینکه در طول یک سده گذشته از سوی دانشمندان حوزه زبان و ادبیات، کوشش زیادی شده که آن آفت زدوده شود و زبان های رایج در ایران، از دیوار کهنه ای که به واسطه این خط بر دورشان کشیده شده نجات یابند ولی متاسفانه تا کنون چیزی تغییر نکرده است.

از زمان اوج گیری نهضت های فرهنگی در ایران و توجه روزافزون اقوام به زبان و ادبیات خود، دیوار الفبا به شکل رنج آورتر و مشکلات افزونتر، نمایان شده است. خط رایج فارسی که برای زبان عربی طراحی شده و ایرانیان از اعراب وام گرفته اند، برای زبان عربی هیچ مشکلی ایجاد نکرده است اما برای زبان های ایرانی سرچشمه همه مشکلاتی ست که زبان مکتوب ایرانی از لحاظ آوایی و املائی با آن روبرو است.

یکی از عوامل بروز آن مشکلات استفاده از هـ در پایان کلمات، به عنوان های بیان یا های غیر ملفوظ است. این نشانه چنانکه از نامش پیداست، در حالی که خوانده نمی شود، نماینده سه آوای واکه ای (a, e, ə) در نوشته هاست. در زمانی که این سه آوا در زبان ها و گویش های ایرانی غیر فارسی رسمی، به گستردگی بسیار وجود دارد، در فارسی رسمی دستخوش تغییراتی شده که بر نظام آوایی این زبان تاثیر گذاشته است. اول اینکه این آوا ها در متون فارسی نوشته نمی شوند زیرا نشانه های نگارشی آنها که عبارتند از (ـ، ـِ، و ا کشیده) است و اعراب گذاری در فارسی معمول نیست. در پایان کلمه ها نیز به گونه (ـه) نوشته می شوند ولی خوانده نمی شوند. دوم اینکه های بیان تدریجا دو آوای (a و ə) را از زنجیره آوایی جدا کرده و کنار گذاشته است. در نتیجه اغلب کلماتی که به های بیان ختم می شوند در قالب آوای (e) کشیده (قرار می گیرند).

مانند این کلمه های فارسی زیر:

فارسی قدیم	فارسی رایج
xasta / خَسْت	xaste / خَسْتَه
borda / بُرَد	borde / بُرَدَه

اما این آوا ها در دیگر زبانها و گویش های ایرانی، مانند تالشی و تاتی قابل حذف و تغییر نیستند. از این رو هریک از سه واج یاد شده در آغاز، میان و آخر کلمه باید نشان نگارشی ویژه و ثابت خود را داشته باشند و بهره گیری از های بیان برای هر سه واج (ə, e, a) در آخر کلمات به هیچ وجه جایز نیست. وقتی می شود برای هریک از این آواها نشان نگارشی جداگانه ای داشت چرا باید با خودداری از کاربرد آن، برای زبانها و گویش های ایرانی غیرفارسی همان شکلی را فراهم کنیم که دامنگیر زبان فارسی ست. با نگاهی به چند مثال زیر می توان به درستی تشخیص داد که چه روشی درست یا غلط است:

(a) čama / چَمَه : به های بیان نیاز نیست زیرا دو نشان های بیان و فتنه برای یک آوا (a) است. می توان (ه) حذف نمود و نوشت (چَم)

(ə) čamə / چَمَه : شبیه چمه است. در اینجا نیز دو نشان برای نوشتن یک آوا به کار گرفته شده است. در این مورد هم می شود (ه) را حذف کرد و نوشت (چَم)

(e) kašte / کَشْتَه، (e) barde / بُرَدَه : در این دو مورد آخر، هر دو نشان هـ برای یک آوا آمده است (ا کشیده / e). یکی برای متصل نوشتن و دومی برای جدا نویسی. در فارسی نیز این نشان برای ا کشیده است. از این رو نیازی به تغییر ندارد و می شود در گویش ها نیز عینا به کار گرفت.

ا کوتاه / ə

همانطور که آمد در پیوند با الفبای تالشی - تاتی، بیشترین پرسش در مورد نحوه کار برد ا کوتاه «ə / ـ» و «ا کشیده e» مطرح گردیده است. در این شیوه نامه برای (ə) هفت کوچک (ـ) تعریف و تعیین شده

است. و برای آوای (e) نیاز به چهار نشانه داریم که در آغاز، میان و پایان واژه قرار گیرند. با کمک از همزه، صرف نظراز نقشی آوایی که این مصوت در عربی دارد، نشانه های مورد نیاز تعریف و تعیین شده که عبارت است از: **ه ه ه ه**. شیوه کاربرد این نشانه ها به گونه ای ست که ذیلا آمده است.

ا بلند / e

ا بلند به لحاظ ویژگی آوایی خود می تواند در قالب همزه، نقش خود را در تالشی-تاتی ایفا نماید. یعنی غیر از نقش آوایی که همزه فقط در آغاز کلمات فارسی برعهده دارد با اعمال تغییراتی، می تواند در تالشی - تاتی با هویت آوایی (e) ایفا کند.

می دانیم که همزه در عربی؛ در اول و وسط و آخر کلمه می آید ولی در فارسی فقط در اول کلمه قرار می گیرد. این واج در تالشی به اقتضای اینکه معادل (e) کشیده است، می تواند در آغاز، وسط و آخر کلمه، نقش آوایی مشخصی داشته باشد. از این رو برای همزه در الفبای تالشی-تاتی، غیر از ایفای نقش به صورت الف در آغاز کلمه، نشانه های ویژه دیگری نیز در نظر گرفته شده که عبارتند از «**ه ه ه ه**». آن نشانه ها در واژه به شرح زیر نمود می یابند:

اول کلمه: نوگنده = evgande = ارسال کردن، **نمه** = eme = خاموش شدن (تالشی شمالی)

وسط کلمه: منرد = merd = مرد، **ننر** = near = قوچ، **دونه** = doe = دادن، **نونه** = noe = نهادن

غیر متصل در آخر کلمه: ده ده = dede = مادر، **آبرده** = ābarde = قاپیدن، **ژهن** = žen = زن،

متصل در آخر کلمه: دنشته = danəšte = سوار شده، **کشته** = kašte = کاشتن

ناگفته نماند که (e / کشیده) به صورت همزه فقط در تالشی شمالی و برخی گونه های تاتی خلخال، در آغاز شماری از واژه ها ظاهر می

شود. به صورت الف آغازین همان نقشی که در فارسی دارد، عینا در همه گویش ها و گونه های تالشی - تاتی نیز دارد.

با وجود انتشار این توضیحات، بازخوردهای مربوط به این الفبای در زمان بررسی نشان داد که گروهی در پیوند با (های بیان) که در پایان کلمه به صورت (ه و ه) می آید، مشکل دارند. به نظر می رسد این مشکل ناشی از عادت با رسم الخط فارسی ست. زیرا در نگارش زبان فارسی، های بیان نوشته می شود ولی خوانده نمی شود. اما همین (ها) در آوانگاری، هر جا که دارای ارزش آوای (e) باشد، هم نوشته و هم خوانده می شود. مثلا در: **خواجه** / xāje، **بسته** / baste. پس در تالشی و تاتی هم می تواند با همین نقش آوایی، به گونه (ه و ه) نوشته و خوانده شود

در آیین نگارش تالشی چیزی به نام های غیر ملفوظ وجود ندارد. هر کلمه باید همانگونه که تلفظ می شود به نگارش در آید. بنابر این آنچه که در زبان فارسی (های بیان یا های غیر ملفوظ) خوانده می شود، در آوانگاری تالشی با سه نشانه a، ə و e نگاشته می شود. در مورد e و ə توضیح لازم داده شد. اکنون می پردازیم به واکه a / ا:

ا / a

واکه **a** در نگارش فارسی برابر یا معادل فتحه (َ) است. در کلمات عربی نیز به جای (ع) کاربرد می یابد. در تالشی و تاتی نگاری نیز از همین قاعده پیروی می شود. چنانکه در مثال های زیر آمده است:

ما: ام / ama، **مال ما**: چَم / čama، **مادر**: نَن / nana، **پسر**: زُأ / zoa /

به این ترتیب دیده می شود که برای هر آوا نشانه ای از نشانه های موجود در فارسی قرار داده شده و هریک از آن نشانه ها بر پایه فونتیک بین المللی تعریف شده اند. پس چون در الفبای فونتیک نمی شود نشانه هارا برای آوایی غیر آنچه که برایشان تعریف شده است به کار برد، در الفبای پیشنهادی موسسه نیز نشانه های معادل تعریف شده اگر برای آوای دیگری استفاده شود، غلط املائی به شمار خواهد آمد.

واج های تغییر یافته

۱- واج های نرم :

در تالشی شماری از واجها به سبب بروز تغییرات در فرایند تولید آوا و میانگامی شدن، دستخوش نرم شدگی می شوند و ارزش آوایی می یابند. از جمله: **o, t, l, n** بطور کلی در این الفبا، اکسنت (دو نقطه) بر روی واج های بدون نقطه، نشان نرم شدگی آن واج است. مثلا در :

(ت) یکی از واج هایی ست که در تالشی - تاتی دارای گونه نرم و ارزش واجی است. در نوشتار این ت به گونه (ٹ / ṭ) نوشته می شود و تفاوت معنای آن با جفت های کمینه زیر آشکار می شود:

پَت / **pa'ta** = سبزیجات خودرو. در تقابل با : پَت / **pata** = پخته

تَر / **t'ar** = نورس و شکننده. در تقابل با : تَر / **tar** = قهر.

در تالشی - تاتی غیر از « ل » رایج در فارسی، « ل » دیگری وجود دارد که دارای ارزش واجی است. این لام با جفت های کمینه مشروح زیر نمود می یابد :

بَال / **bâl** = صوت فراخواندن گاو میش. در تقابل با بَال / **bâl** = بال، دست.

لَال / **lâl** = بزرگ. در تقابل با لَال / **lâl** = نا گویا

دیگر واجی که در آن تغییراتی مختلفی صورت گرفته « او » یا (واو) است.

واو (و) از جمله واج هایی ست که برای به کارگیری در الفبای تالشی - تاتی، با اعمال چند گونه اکسنت، دستخوش تغییراتی شده و گسترش دامنه کاربرد یافته است. این واج برای چهار آوا ایفای نقش می کند و آن چهار عبارتند از :

u / و در : زور **zur** / نیرو و **bu** / بیا (تاتی)

v / و در : وَل **vəl** / گُل و کاول **kâvla** / جرگه ف گروه.

ö / و در : دۆم **döm** / دُم و دۆمَل **dömPa** / دنبال، بعدا

و / **vo** در : زُون **zəvon** / زبان و وُن **vona** / نوعی اسطبل گوسفند

او / **ow** در : داؤر **dowra** / دف و داؤر / پیرامون

o / ا در : بُ **bo** / بار و بُی **boy** / بیایی (تالشی شمالی)

همانطور که می دانیم در فارسی ۳ نوع (و) وجود دارد. یا به عبارتی از این نشانه سه نوع استفاده می شود.

۱- (او / **u** یا واو معروف) در : دود و بود

۲- (واو / **v** صامت) در : ورزش و دوات.

۳- (واو معدوله) که نوشته می شود ولی خوانده نمی شود در : خواهر و خواستن.

در تالشی واو معدوله وجود ندارد. بنابراین خواستم نوشته می شود (خاستم) و خواهر نوشته می شود (خالا).

آواهای ناشناخته

چنان که پیشتر آمد در تالشی و تاتی و گیلکی دو آوا وجود دارد که یکی بین (ه و ا) است و تولید آن چاکنایی، دَمشی و نیمه باز است. دومی بین (ه و آ) است. چاکنایی، دَمشی و باز. این واکه هارا در آوانگاری لاتین، می توان به صورت **noe** / نهادن و **zoa** / پسر، نوشت. آوای اول فقط در آخر واژه می آید ولی دومی هم در وسط و هم در آخر واژه ظاهر می شود. برای نگارش فارسی این واکه ها لازم بود که از نشانه خاص و متمایزی استفاده شود. نگارنده (ه و ه) را که در خط فارسی وجود ندارد، پیشنهاد می دهد ولی با شناختی که از فکرو سلیقه مخاطبان این الفبا دارد، مطمئن است پذیرش آن با مقاومت شدید روبرو خواهد شد. از این رو نشانه های ساده رایج به شرحی که در جدول آواهای ترکیبی آمده است، ترجیح داده می شود.

برای این کلمه ها جفت های کمینه فراوانی جود دارد. مانند:

نونه / نهادن - پونه / پاییدن

تشدید

در فارسی هنگامی یک واج مشدد می شود ، برای نشان دادن آن یا از نشانه تشدید (َ) استفاده می شود ، یا بدون هیچ نشانه ای نوشته می شود. مانند : کله ، دبه . گاهی نیز یک واج واکه ای و یک همخوان مشابه در کنار هم قرار می گیرند . ولی یکی از آنها نوشته نمی شود . مانند (ی) در : سیاه siyāh یا میان miyān . که سیاه و میان نوشته می شود . در تالشی نگاری این واج ها در هردو حالت مکرر می شوند و هرکلمه همانگونه که تلفظ می کنیم ، نوشته می شود . مثلا سیاه / سیبا (، میان / میان ، کله / کلل ، دبه / دبب نوشته می شود . در مواردی هم که (ای) و (ی) در پایان کلمه می آید ، باز از همین قاعده تبعیت می شود . مثلا (کیست) تالشی نوشته می شود (کی ی) . اما اگر (ی) آخر به مصوت (ا کشیده) ختم شود ، مثلا در واچیدن یا در چیدن تالشی ، نوشته می شود: (آچیه) و (چیه) . نگارش فونتیک این گونه کلمه ها هنوز برای خیلی ها دشوار است و در کتاب یا مقالات منتشر شده آنان دیده می شود که مثلا «سیا» را sia و میان را mian نوشته اند .

نا گفته نماند که در تالشی واج جفتی و مشدد، محدود به (ی) نیست . مانند (ل) که گاه مشدد می شود . مثلا در بزرگ تالشی جنوبی. که باید نوشت (پیلل) . در هر حال چون دو لام تلفظ می شود ، هردو نیز باید نوشته شوند . این قاعده در مورد دیگر کلمه ها نیز مصداق دارد .

در طرح الفبای تالشی سادگی و موجود بودن فونت ها و اکسنت ها نخستین شرط بوده . چه خوب بود که اولویت نیز به فونت های فارسی داده می شد ولی متاسفانه در فونت های فارسی حروف اکسنت دار، مانند (ل / ل / و / و / ö / ت / ت) وجود ندارد . ناگزیر از فونت های بین المللی استفاده شده است.

جدول مصوت های اصلی الفبای جامع تالشی-تاتی

شماره	آوا نگار	کاربرد در نگارش		
		اول	وسط	آخر
۱	i	ای : اییا / اینجا	ی : جیر / پایین	ی : پری / پریروز
۲	ö	--	--	ق : دق / دود
۳	e	ئ : نینکا / آینه	ؤ : منرد / مرد	ه : داشته / داشتن
۴	a	آ : آست / استخوان	آ : شکر / شکر	آ : کین / دختر
۵	â	آ : او / آب	ا : دار / درخت	ا : چا / چاه
۶	u	او : اوری / امروز	--	و : چو / چوب
۷	ə	آ : م / من	آ : چمن / مال من	آ : اشت / مال تو
۸	o	آ : اوشم / ماه	آ : گیسم / گیسم	آ : ب / بار

جدول واکه های ترکیبی الفبای جامع تالشی - تاتی

لاتین	تالشی	اول	وسط	آخر	تنها
ow	آو	-	داور / پیرامون	--	سلاو / محل انباشت تپاله

--	نونه / نهادن		-	نه (ه)	oe
--	پوا / پایه	انو/ صوت تعجب	-	ا (ه)	oa

جدول مصوت های نرم الفبای جامع تالشی - تاتی / دو مثال

تالشی	تاتی	اول	وسط	آخر	تنها
ت	ت	تو / نف	--	پت	--
ل	ل	لال / بزرگ	ملا / کوچی	مل / گردن	بال / صوت فراخواندن گاو میش